

Весельський Віктор Казимирович – начальник кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Основні напрями розвитку криміналістичної тактики

У статті розглядаються питання розвитку криміналістичної тактики за основними формами практичного застосування, з яких найбільш важливими є три: наука, практика й освіта.

Ключові слова: криміналістична тактика, тактичні рекомендації, взаємодія, судово-слідча та експертна діяльність.

Актуальність статті визначається тим, що криміналістична тактика має широку сферу застосування та її дослідження вимагає диференційованого розгляду ролі криміналістичного наукового знання для подальшого розвитку науки криміналістики, підвищення ефективності здійснення судової, слідчої та експертної діяльності, а також підготовки кадрів правоохоронних органів.

Так, розвиток науки тягне за собою постійне збільшення обсягу знань при збереженні існуючих теорій. Наукові ідеї, положення і закони мають різноманітні внутрішні та зовнішні зв'язки, породжують на кожному етапі розвитку суспільства певну взаємозалежність наук та їх інтеграцію. У зв'язку з цим, слід погодитися з думкою А. В. Славіна, що ніяке знання не існує як ізольована цілісність, – завжди є фрагментом більш загальної системи знань [1, с. 98].

Процес розвитку наукових знань ніколи не буває однаковим і рівномірним. Окремі теорії та галузі знання можуть на певному етапі випереджати у своєму розвитку інші науки і чинити на них більш сильний вплив. Крім того, розбіжності ступеня впливу наук одна на одну залежать від предмета та особливостей дослідження.

В науці, пише Б. Г. Кузнецов, максимальний вплив на інші галузі мають ті напрями, у межах яких виробляються найбільш загальні принципи, що конкретизуються в найширшому колі інших дисциплін і стають вихідним пунктом найбільш радикальних перетворень цих дисциплін [2, с. 148].

Криміналістична тактика являє собою розділ науки криміналістики, одним із найважливіших напрямів якого є використання теоретичних тактичних положень для розвитку інших частин даної галузі наукового знання.

Результати аналізу зв'язків криміналістичної тактики із загальною теорією криміналістики, криміналістичною технікою і криміналістичною методикою розслідування злочинів засвідчують, що вони мають досить складний характер. З одного боку, в криміналістичній тактиці як розділі криміналістики активно використовуються висновки та рекомендації, розроблені в інших розділах, з іншого, – криміналістична тактика активно впливає на розвиток загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки і криміналістичної методики розслідування злочинів. При цьому формою впливу криміналістичної тактики на розвиток криміналістичного наукового знання є висунення нею в процесі свого розвитку наукових проблем для дослідження їх іншими розділами криміналістики.

Наприклад, відомості про особливості проведення слідчих дій у тій чи іншій ситуації не можуть не враховуватися при створенні окремих методик розслідування злочинів. Зміст загальних положень криміналістичної тактики має братися до уваги при дослідженні загальної теорії науки криміналістики та ін.

Об'єктивний характер наукових положень криміналістичної тактики в інших розділах криміналістики підтверджує загальнонауковий висновок про те, що “обґрунтування та перевірка одних теорій припускає використання понять, методів або фрагментів інших теорій” [3, с. 127].

Нарешті, слід вказати, що криміналістична тактика виконує щодо інших розділів криміналістики функцію критерію істинності їх наукових положень.

Відомо, що єдиним критерієм істинності теорії є практика. Але досить часто перевірка теорії практикою відбувається не безпосередньо в процесі відповідної діяльності, а опосередковано через інші галузі наукового знання, які стоять ближче до емпіричного досвіду і фактів. У таких випадках останні беруть на себе функцію критерію істинності більш складних і абстрактних галузей наукового знання.

Межі розвитку криміналістичної тактики нескінченні й залежать від розширення потреб правоохоронних органів у зв'язку з виконуваною ними діяльністю, тому її вплив всередині науки криміналістики буде постійно зростати.

Як уже не раз зазначалося, основним практичним призначенням криміналістичної тактики як розділу науки криміналістики, є її сприяння найбільш успішній організації та здійсненню судової, слідчої та експертної діяльності. Від того, як часто слідчі, дізнавачі й експерти звертаються до основних положень криміналістичної тактики і тих науково-практичних

рекомендацій, зрештою, залежить ефективність останніх при вирішенні різних організаційних завдань.

Показовими з цього приводу є результати опитування працівників слідчих апаратів ОВС, більшість яких (93 %) відзначили, що криміналістичні тактичні рекомендації сприяли успішному вирішенню проміжних завдань, які виникають у кримінальних справах, і лише 7 % висловили незадоволення запропонованими наукою тактичними рекомендаціями.

Разом із тим, 87 % опитаних свідчать про те, що необхідно вдосконалювати (поглиблювати, конкретизувати, урізноманітнювати, оновлювати тощо) весь арсенал криміналістичних тактичних прийомів і рекомендацій.

З урахуванням висловленої думки вважаємо, що найбільше значення для практичної сфери судово-слідчої та експертної діяльності буде мати розробка тактичних прийомів за такими основними напрямками:

- 1. Організація судової, слідчої та експертної діяльності.**
- 2. Зміст тактичних рекомендацій.**
- 3. Розробка тактичних засобів з урахуванням етапів проведення судово-слідчих та експертних дій.**

1. Організація судової, слідчої та експертної діяльності:

1.1. Стосовно загальних засад організації:

а) планування судової, слідчої та експертної діяльності.

Планування, як відомо, є одним із методів наукової організації праці, що дозволяє досягати необхідного результату при мінімальних затратах і в короткий термін. Планування являє собою розумовий процес із визначення завдань дослідження і вибору найбільш ефективних шляхів, засобів і методів їх вирішення.

Планування – це складний і дуже важливий етап у діяльності суду, слідчого та експерта, полягає у визначенні та встановленні всіх обставин події злочину, які мають значення для справи. Особливу актуальність планування набуває при розслідуванні та судовому розгляді багатоепізодних кримінальних справ з великою кількістю учасників, проведенні різних тактичних комбінацій та операцій, а також при проведенні комісійних і комплексних експертиз. Тому подальші розробки в цій галузі повинні мати окремий характер, спрямований на вирішення повсякденних проблем, з якими доводиться стикатися суду, слідчому й експерту в процесі здійснення своєї діяльності [4, с. 100–102];

б) здійснення взаємодії правоохоронних органів та інших служб при розслідуванні злочинів.

Під взаємодією правоохоронних органів при розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів розуміється узгоджена різними службами за цілями, місцем, часом, силами, засобами і методами спільна робота.

Взасмодія – це особливий кримінально-процесуальний інститут, що ґрунтується на положеннях закону і підзаконних нормативних актів [5];

в) вивчення особистості учасників кримінального процесу.

Вивчення особистості учасників кримінального процесу продиктовано, по-перше, необхідністю належного впливу на потерпілого, свідка, підозрюваного та обвинуваченого з метою отримання відомостей про вчинений злочин, по-друге, вимогою закону;

г) організація використання допомоги громадськості та засобів масової інформації.

Словник С. І. Ожегова і Н. Ю. Шведова роз'яснює, що громадськість – це передова частина суспільства, яка висловлює його думку [6, с. 431].

Участь громадськості в розслідуванні злочинів зводиться до трьох форм:

1) залучення представників громадськості до безпосередньої участі у проведенні слідчих дій;

2) проведення силами громадськості або слідчим за участю представників громадськості дій, які не мають процесуального характеру;

3) отримання слідчими органами інформації про протиправні дії та осіб, які їх вчинили, про місцезнаходження документів та інших об'єктів від громадських організацій та окремих громадян.

Проблеми, з якими стикається практика залучення громадськості до попередження, розкриття та розслідування злочинів, вагомі та багатопланові й тому вимагають до себе найпильнішої уваги та серйозного дослідження.

Про роль засобів масової інформації (далі – ЗМІ) в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів сьогодні говориться дуже багато. На нашу думку, їх значення двояке:

– з одного боку, ЗМІ мають позитивний вплив на хід і результати досудового слідства;

– з іншого, безконтрольна поява різноманітних публікацій у пресі та виступів на телебаченні нерідко дуже негативно впливають на результати розслідування.

Тому, якнайшвидше вирішення цієї проблеми на рівні законопроекту дозволить обмежити безконтрольний доступ до кримінальної інформації та використання її на шкоду інтересам окремої особи й держави;

д) Організація профілактичної діяльності.

Судова, слідча та експертна діяльність не обмежується лише участю в розкритті та розслідуванні злочинів.

Зміст і форми профілактики злочинів давно відомі практиці, проте основною проблемою, як і раніше, залишається неналежне виконання посадовими особами покладених обов'язків за вказаним напрям-

ком, і тому жорсткість відомчого контролю та прокурорського нагляду дозволить, зрештою, підвищити ефективність цієї діяльності.

1.2. Організація конкретних дій при розслідуванні злочинів:

1.2.1. Слідчих дій: допиту й очної ставки; слідчого огляду та освідування; пред'явлення для впізнання; обшуку і виїмки та інших.

1.2.2. Організаційно-технічних заходів.

2. Зміст тактичних рекомендацій:

2.1. Які містять тактичні рекомендації щодо подолання протидії з боку учасників кримінального процесу.

2.2. Які містять тактичні рекомендації щодо збирання доказової інформації.

2.3. Які містять тактичні рекомендації, що сприяють фіксації судових доказів.

2.4. Які містять тактичні рекомендації щодо оцінки судових доказів.

2.5. Які містять тактичні рекомендації щодо використання судових доказів.

3. Розробка тактичних засобів з урахуванням етапів проведення судово-слідчих та експертних дій:

3.1. Тактичні рекомендації з підготовки судово-слідчих та експертних дій.

3.2. Тактичні рекомендації з найбільш ефективного проведення судово-слідчих та експертних дій.

3.3. Тактичні рекомендації щодо завершення (закінчення) судово-слідчих та експертних дій.

Удосконалення та поява нових тактичних прийомів і слідчих дій є, як правило, результатом розвитку практики. Проте, тактичні прийоми можуть виникнути і на базі розвитку інших розділів криміналістики або інших наук у результаті їх впливу на тактику чи застосування їхніх положень у тактиці. Нарешті, необхідність розробки нових тактичних прийомів чи тактики нових слідчих дій може бути обумовлена зміною процесуального законодавства, що визначає процедури збирання, дослідження і використання доказів.

Разом із тим, однією з важливих проблем криміналістичної тактики залишається застосування її положень на практиці молодими фахівцями, які нещодавно приступили до роботи після отримання відповідної освіти.

Різноманіття кримінальних справ, складність реалізації різних тактичних комбінацій та операцій змушують більшість молодих фахівців шукати додаткову криміналістичну тактичну інформацію про організацію своєї діяльності. Значну допомогу в цьому напрямку покликані надати різні службові курси підготовки і перепідготовки, а також самостійне вивчення відповідної літератури. Корисним є також проведення для них різних курсів перепідготовки, службових зборів і нарад, науко-

во-практичних конференцій, круглих столів та інших форм підвищення професійної майстерності [7, с. 15].

Відповідно до чинних наказів та інструкцій робота слідчих, дізнавачів і експертів з оволодіння криміналістичними знаннями, уміннями і навичками повинна бути організованою, диференційованою і систематичною. Тільки за цих умов вона дозволяє більш вибірково і цілеспрямовано підвищувати їх професійну майстерність, забезпечуючи необхідну оптимізацію безпосереднього практичного застосування криміналістичних тактичних наукових рекомендацій у процесі організації та здійснення слідчої й експертної діяльності. Нерідко ця робота зливається з повсякденною практикою використання криміналістичних тактичних наукових знань, утворюючи єдиний процес попередження, розкриття, розслідування злочинів і одночасно вдосконалення професійної майстерності [8, с. 59].

Ураховуючи важливість систематичної тактичної підготовки молодих працівників, підкреслюючи тим самим її значення, водночас необхідно визнати, що самостійний процес отримання додаткових знань працівниками займає недостатньо часу.

У ході опитування встановлено й джерела отримання криміналістичних тактичних знань, якими зазвичай є: підручники з криміналістики (46 %); навчальні посібники (34 %); практичні посібники (32 %); монографії (24 %); дисертації (2 %), поради колег по роботі (58 %).

Проте, перераховані джерела не утворюють зручної системи використання криміналістичної тактичної інформації та не забезпечують усіх, хто її потребує. Щоб змінити такий стан, видається доцільним створити на рівні управлінь органів внутрішніх справ спеціальний банк даних судової, слідчої та експертної практики у формі картотек, сховищ літературних джерел, автоматизованої пошукової системи тощо для того, щоб у певний момент отримати потрібну інформацію й використовувати її у своїй практичній діяльності.

І нарешті, є обов'язковим ведення в кожному підрозділі спеціальних журналів, що містять відомості про нові розробки у сфері криміналістичної тактики. Звичайно, сьогодні такий напрямок існує, проте не скрізь і не на належному рівні, що вимагає особливої уваги з боку відповідних керівників.

Не менше значення положення криміналістичної тактики мають для навчання студентів і слухачів вищих юридичних навчальних закладів з курсу "Криміналістика".

Так, наприклад, у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах ОВС України, які займаються навчанням і підготовкою слідчих, експертів-криміналістів та інших спеціалістів, курс криміналістики дає

студентам професійні знання, вміння і навички, необхідні їм для майбутньої практичної діяльності.

У зв'язку з цим, криміналістиці в усіх вищих навчальних закладах ОВС України відводиться досить значна кількість навчального часу, що певною мірою виправдано родом виконуваної роботи.

Криміналістична тактика як розділ навчальної дисципліни "Криміналістики" дозволяє учням опанувати конкретними знаннями про закономірності організації слідчої та експертної діяльності, придбати необхідні вміння та навички з використання науково обґрунтованих криміналістичних тактичних рекомендацій в оперативно-слідчій практиці.

Як показало анкетування, 74 % опитаних працівників ОВС України відповіли, що основні знання з криміналістичної тактики ними були отримані в ході навчання у вищому і середньому юридичному навчальному закладі.

З метою вдосконалення викладання криміналістичної тактики останнім часом проведено велику роботу не тільки з організації навчального процесу, а й щодо його забезпечення науково-педагогічними кадрами, монографічною, навчальною та навчально-методичною літературою.

Наука є джерелом будь-якої галузі знань, тому криміналістична тактика як частина навчального курсу "Криміналістики" повинна ґрунтуватися на об'єктивних результатах розвитку криміналістичного наукового знання і наслідувати його.

Тому криміналістична тактика повинна систематично вдосконалюватися за рахунок включення до неї найбільш важливих досягнень криміналістичного наукового знання, апробованих і використаних оперативно-слідчою та експертно-криміналістичною практикою. Зокрема, сучасний стан навчального курсу "Криміналістика" вимагає включення до нього останніх досягнень теорії криміналістичної тактики і положень низки нових науково-практичних рекомендацій щодо проведення слідчих дій, тактичних комбінацій та операцій [9].

Розвиток криміналістичного тактичного наукового знання приводить до постійного збільшення обсягу наукової інформації. Розробка нових технічних засобів і прийомів збирання та дослідження доказів, а також вироблення окремих тактичних прийомів та їх систем знаходять своє застосування в судовій, слідчій та експертній діяльності. Але рамки і структура навчального процесу курсу криміналістики при цьому залишаються, в цілому, без особливих змін.

Для успішного вирішення цієї проблеми необхідно систематично вдосконалювати організацію викладання криміналістичної тактики. Зокрема, необхідно в змісті навчального процесу позбуватися непотрібного, застарілого й розрізненого матеріалу. Вивчення теоретичного матеріалу має поєднуватися з практичними заняттями. Позитивною

умовою для проведення таких занять з тактики могло б бути створення полігонів і комп'ютерних класів.

Проте, оволодіння знаннями з криміналістичної тактики неможливо уявити без вивчення її загальних положень. Без перебільшення, загальні положення криміналістичної тактики можуть бути названі фундаментальними знаннями стосовно знань про тактику проведення слідчих дій. Слідчий-початківець, оволодівши загальними положеннями криміналістичної тактики, зможе швидше й більш ефективно здійснювати свою діяльність. Саме тому доцільно включити в усі програми курсу “Криміналістики” теми, присвячені загальним положенням криміналістичної тактики, і виділити для їх вивчення достатню кількість навчального часу.

Таким чином, криміналістична тактика як теоретична система має різноманітні форми практичного застосування, але найбільш важливими з них є три: наука, практика та освіта.

Визнаючи роль криміналістичної тактики в науці криміналістики, необхідно відзначити, що ця роль не повинна розумітися як просте споживання цим розділом криміналістичних знань положень інших галузей наук. Пропозиції та висновки різних галузей наукового знання застосовуються в криміналістичній тактиці не шляхом їх простого перенесення, а в ході діалектичного осмислення й побудови відповідних висновків, які мають, до того ж, у ряді випадків зворотні зв'язки.

Значення криміналістичної тактики для практики полягає в сприянні найбільш успішному здійсненню судової, слідчої та експертної діяльності в кримінальних справах. Від того, як часто, слідчі, дільничі та інші особи звертаються до тактичних рекомендацій і наскільки корисним вони знаходять їх застосування, зрештою залежить ефективність наукових криміналістичних тактичних розробок.

Список використаних джерел

1. Славин А. В. Проблема возникновения нового знания / А. В. Славин. — М. : Наука, 1976. — 294 с.
2. Кузнецов Б. Г. Ценность познания. Очерки современной теории науки / Б. Г. Кузнецов. — М. : Наука, 1975. — 168 с.
3. Криминалистика : Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : [учебник] / Под ред. В. Ю. Шепитько. — Х. : Одиссей, 2001. — 362 с.
4. Кубрик П. Пізнавальна сутність версії та принципи планування розслідування злочинів / Кубрик П., Мікулін В. // Право України. — 2001. — № 8. — С. 100–102.
5. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підручник] / В. М. Плішкін ; [за ред. канд. юрид. наук Ю. Ф. Кравченка]. — К. : НАВСУ, 1999. — 702 с.

6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 41 089 словарных статей / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М., 1995. — 760 с.

7. Ефимичев С. П. Вопросы внедрения НОТ в следственную работу / С. П. Ефимичев, Н. И. Порубов. — Волгоград, 1976. — 63 с.

8. Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений / И. А. Возгрин. — СПб., 1993. — Ч. IV. — 80 с.

9. Скригонюк М. І. Криміналістика : [підручник] / М. І. Скригонюк. — К. : Атіка, 2007. — 584 с.

В статье рассматриваются вопросы развития криминалистической тактики по основным формам практического применения, из которых наиболее важными являются три: наука, практика и образование.

This article deals with the examination of the criminal tactics of the main forms of practical applications, the most important are three: science, practice and education.

Стаття надійшла до редакції журналу 27 квітня 2011 року.